

Sámit
Suomas

Sámit Suomas

Sámit leat Eurohpa uniovnna áidna álgoálbmot (eamiálbmot). Álbmogat adnojuvvojit álgoálbmogin, jos daid máttut ásse riikkas dahje dan geográfalaš guovllus, masa riika gullá, riikka hálduiváldima, ásaiduhttima dehe dálá riikkarájáid hápmašuvvama áigge. Álgoálbmot, mii ieš galgá atnit iežas álgoálbmogin, lea vuoigatvuodalaš dilistis beroškeahtta seailuhan ollásit dahje muhtin muddui iežas sosiálalaš, ekonomalaš, kultuvrralaš ja politihkalaš institušuvnnaid.

Sámiid sajádat čállojuvvui Suoma vuodđoláhkii jagi 1995. Sámiin álgoálbmogin lea vuoigatvuolta doalahit ja ovddidit iežaset giela ja kultuvrra ja daidda gullevaš árbevirolaš ealáhusaid. Sáme giela geavaheames eiseválddiid luhtte lea ásahuvvon sierra láhka.

Sámiin lea leamaš jagi 1996 rájes ruovttuguovllusteaset iežaset gillii ja kultuvrii guoski iešráđđen vuodđolága mielde. Sámiid iešráđdemii guoski doaimmaid dikšu válggaiguin välljejuvvon parlameanta, sámediggi. Dasa lassin nuortalaččaid siidačoahkin (*Siidsååbbar*) ovddasta nuortalašlága mielde sin nuortalašguovllus, mii lea oassi sáme guovllus.

Suomas leat sulaid 9 000 sápmelačča. Sis badjel 60 proseantta ássá juo ruovttuguovllu olggobealde, mii buktá sáme gielat oahpahussii, bálvalusaide ja diehtujuohkimii ođđalágan hástalusaid. Oppalohkái sámit árvaluvvojit leat buot riikkain badjel 75 000. Enemus sámit leat Norggas.

EALÁHUSAT

Boazodoallu, guolásteapmi ja smávvaeanadoallu nugo maiddái luonddubuktagiid čoaggin ja duddjon gullet sámiid árbevirolaš ealáhusaide. Dán áigge árbevirolaš ealáhusat ovtastuvvojit maiddái lotnolasealáhussan ee. turismmain ja eará bálvalusealáhusaiguin.

Luondduealáhusaid oassi vuovdimiin ja bargofámuin mihtidettiin ii leat dal nu stuoris, muhto daid kultuvrralaš mearkkašupmi lea deatalaš. Dat eai leat dušše ealáhusat dahje ámmáhat muhto vuodđu olles earenoamáš eallinvuohká.

Oassi sámiin eallá ain árbevirolaš ealáhusain, muhto mearkkašahhti oassi sámiin bargá maiddái odđáigásaš ámmáhiin.

Suomas sápmelašvuohta lea meroštallojuvvon sámediggelágas ja dan váldovuodđun lea sámegiella. Lága mielde sápmelaš lea olmmoš, gii atná iežas sápmelažžan dainna eavttuin, ahte son ieš dahje goitotge okta su váhnemiin dahje ádjáin ja áhkuin lea oahppan sámegiella vuosttas giellan.

SÁMIID RUOVTTUGUOVLU lea meroštallojuvvon lágas. Dasa gullet Eanodaga, Anára ja Ohcejoga gielddat ja Soađegilis Sámi bálgosa guovlu.

Historjá

Sámit leat daid olbmuid manjisboahhtit, geat ásse Davvi-Skandináviás dalán jiekŋaáiggi manjá sulaid 10 000 jagi dassái. Etnihkalaš sápmelašvuohta šaddagođii dalle go sápmelaš-suopmelaš giellaoktavuohta boatkanii sulaid 2000 oKr. Sivvan lei kultuvrra nuppástuvvan, mii dáhpáhuvai ealáhusaid sierraneami geažil.

Sámiid ássanguovlu lei viidáseamos muttus sulaid áigerehkenastima álggu rájes 1000-logu rádjai. Sápmelaččat orro gitta Ládogas Jiekŋaábi rádjái ja Gaska-Skandináviás Vilgesmeara rádjai. Earret máttaoarje- ja máttarittu govččai sápmelaš ássan olles dálá Suoma. Suopmelaš ođđássiid deattu vuolde sámi ássan suttai váldoálbmogii Lulli-Suomas.

Sámit leat leamaš váldoáššis bivdoálbmot, mii lea viežžan birgejumis mángggain sierra gálduin. Sámit elle das mii luonddus jahkásaččat šattai ja maid sii sáhtte atnit ávkin guđege jagiáigge. Gottiid ja náhkkeealliid bivdu ja guolásteapmi ledje gánnáhahtti ealáhusat, maid buktagiiguin olbmot gávppašedje gitta Gaska-Eurohpá rádjai. Maiddái jahkásaš loddebivdu, murjen ja čoaggin gulle dákkár ealáhusvuohkái. Smávit boazodoaluin leat soaitán bargat jo duháhiid jagiid.

Sámi servodat lei bures ortniiduvvan: das lei vuodđun bearrašiid ja sogaid oktasaš siida, masa gulle dihto eatnamat. Siiddaid fierpmádat govččai oppa Davvi-Skandinávia.

Nuortalaččat ásaihahttojuvvojedje sođiid manjá Supmii, belohakkii sin iežaset guovlluide Čeavetjávri ja Njellima guovlluide. Ruovttu-guovlu bázii Ruošša rájá duohkai.

RÁJÁIGUIN BIĐGEJUVVON ÁLBMOT

Sámi servodat šattai earenoamážit 1500-logu rájes stuorra, olgobealde boahtti nuppástusaid sisa. Davviriikkat hálddašišgohte sámieatnama iežaset guovllu oassin ođđaássamiin ja servodatlaš hálduiváldimiin. Sámi servodatmálle buhttejuvvui davviriikkalaš hálddahusortnegiin. Sámequivullat juhkkovuvvojedje dađi mielde maiddá rájáiiguin, go dálá stáhtaid ráját meroštallojuvvojedje. Go ođđaássan lassánii fámolaččat 1800-logus, de stáhtat álggahedje diđolaš politihkain nannet váldoálbmoga ovdduid ja suddadit sámiid váldoálbmogii. Sámiid oktavuotta iežaset gillii ja kultuvrii hedjonii.

SÁMIID OVTTASBARGU ÁLGÁ

Sámiid etnikkalaš ja álbmotlaš morráneapmi álggii 1800-logu loahpas Norggas ja Ruotas, ja dalle riegádedje vuosttas searvvit ja aviissat. Go váldoálbmoga deaddu dađisdaga garai ja iežas eallindilit gáržo, de áddejuvvui álbmotlaš ovttasbarggu mearkkašupmi. Dát doalvvui dasa, ahte jagi 1917 dollojuvvui lulli- ja davvisámiid oktasaš čoahkkin Norggas Troanddimis. Ovttasbargu šattai lávggabun sođiid maŋŋá go Ruotas Johkamohkis dollojuvvui 1953 vuosttas golmma riikka sámiid konferánsa. Dat deatuhii sámiid vuoigatvuođaid luondduriggodagaide ja gillii ja mearridii vuodđudit oktasaš Sámiráđi. Sáme kultuvrra "renesánsa" álggii albma láhkai 1960-logu loahpas. Dat mearkkašii sáme politihka, iežasgielat media, girjjálašvuođa, teáhtera, skuvlema ja dutkamuša badjáneami ja mánggaid sámi kultuvrra vuodul huksejuvnon institušuvnnaid álggu.

SÁMIRÁĐDI lea Norgga, Ruota, Suoma ja Ruošša sámeservviid ovttasbargoorgána, mii vuodđuduvvui jagi 1956. Dan dárkkuhussan lea gozihit sámiid ovdduid álbmogin ja nannet sámiid oktiigullevašvuođa riikkarájáid badjel. Ráđi alimus čoahkkin, sáme konferánsa, čoahkkana juohke njealját jagi.

SÁMEDIGGI lea sámiid iešmearridanorgána. Dan deataleamos bargun lea plánet ja ollašuhttit Suoma vuodđolágas sámiide álgoálbmogin dorvvastuvvon iešráđđema iežas kultuvrii ja gillii guoskevaš áššiin. Sámediggi lea Suoma sámiid alimus politihkalaš orgána ja dat ovddasta sámiid sisriikkalaš ja riikkaidgaskasaš oktavuodain ja dikšu áššiid, mat gusket sámiid gillii, kultuvrii ja dillái álgoálbmogin. Sámedikki 21 lahtu ja njeallje várrelahtu välljejuvvojit sámiid gaskkas válggaiguin juohke njealját jagi.

Suomas sámiid parlamentáralaš bargu álggahuvvui jagi 1973. Dan ollašuhtii *Sámi parlameanta*. Barggu jotkkii sámediggi jagi 1996 rájes. Norga oaččui sámedikki jagi 1989 ja Ruotta 1993.

SÁMI PARLAMENTÁRALAŠ RÁĐDI lea Suoma, Norgga ja Ruota sámedikkiid ovttasbargoorgána, mas leat 21 lahtu. Dat álggahii doaimmas jagi 2000.

Sámeigiella

Sámeigielat leat Eurohpa álgogielat ja nuortamearasuopmelaš gielaide (dego suoma- ja esttegiela) lagamus gáidan fuolkegielat. Dat hálljuvvojit Suomas, Ruotas, Norggas ja Ruoššas.

Suomas hálljuvvojit golbma sámeigiela: davvisámeigiella, anárašgiella ja nuortalašgiella. Giellajoavkkuin stuorámus lea davvisámeigiella. Dan hállet árvvu mielde sulaid 20 000 olbmo Suomas, Norggas ja Ruotas. Suomas davvisámeigiela hállit leat árvvu mielde sulaid 2000.

Anárašgiella hálljuvvo dušše Suomas, nuortalašgiella maiddá Ruoššas. Suomas goappáge giela hállet sullii 300 olbmo, eanáš Anára gielladas, mii lea Suoma áidna njealjegiela giela. Dan virggálaš gielaide gullet suomagiela lassin golbma sámeigiela.

Mánnggat sámit leat váldogiela deattu vuolde manahan álgoálgosaš gielaset. 1960-logus álgán etnikkalaš morráneami boadusin leat álggahuvon sámeigiela diđolaš gáhttenbarggut ja mánnggalágan giela ealáskahttindoaimmat. Sámeigiella oaččui virggálaš sajádaga jagi 1992 sámiid giellalága mielde. Sáme giellaláhka ođasmahttojuvvui jagi 2004.

Martti Rikonen

GIELLA OAHPAHUSAS

Sámegiela oahpahas lea addojuvvon vuodđo-skuvlla álgojagiid rájes. Sámegielat oahpahas álgahuvvui Ohcejogas ja Anáris 1970-logu beallemuttus.

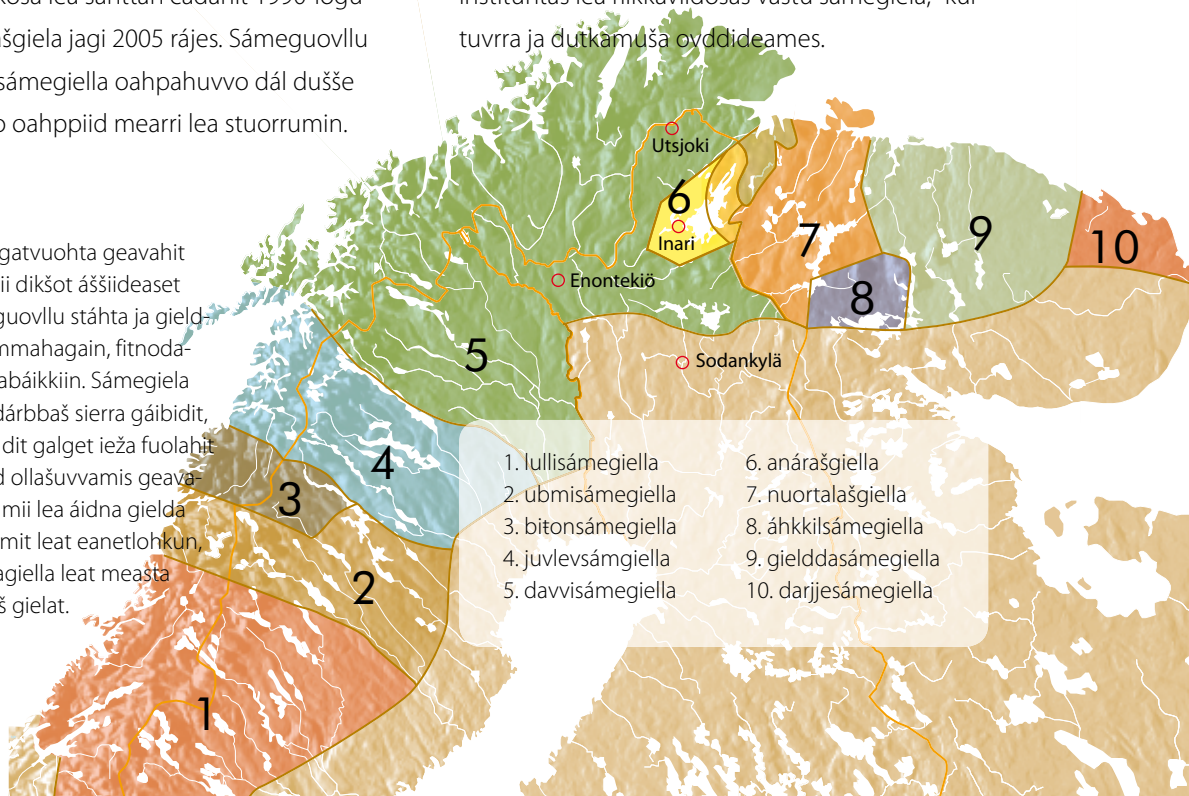
Sámeguovllus ássi sámegielat oahppit galget lága mielde oažžut váldoosi vuodđoahpahasasteaset sámegillii. Sámegiella sáhtta lea oahpahasgiellan, eatnigiela oahppaávnnsin dahje vieris giela válljenávnnsin. Buot sámeguovllu vuodđoskuvllat ja logahagat addet oahpahas sámegielas. Studeantadutkosa davvisáme- ja anárašgiela iskosa lea sáhttan čađahit 1990-logu rájes, nuortalašgiela jagi 2005 rájes. Sámeguovllu olggobealde sámegiella oahpahuvo dál dušše unnán, muhto oahppiid mearri lea stuorrumin.

Sámiin lea vuoigatvuohta geavahit sámegiela, go sii dikšot áššiideaset sámiid ruovttuguovllu stáhta ja gielddaid virgedoaimmahagain, fitnodagain ja doaibmabáikkiin. Sámegiela geavaheami ii dárbaš sierra gáibidit, muhto eiseválddit galget ieža fuolahit vuoigatvuođaid ollašuvvamis geava-dis. Ohcejogas, mii lea áidna gielddas Suomas, gos sámit leat eanetlohkun, sáme- ja suomagiella leat measta seammaárvoša gielat.

Oassi oahpahas addojuvvo virtúalaoahpahas. Sámedikki skuvlen- ja oahppamateriáallávdgoddid pláne ja ruhtada sámegielat oahppamateriálaid.

Sámi oahpahasguovddáš lea Suomas áidna ámmátlaš oahppalágádus, mii addá oahpahas maddái sámegillii. Dan bargun lea bálvalit sámeguovllu ja dan ealáhuseallima.

Suomas sámegiela sáhtta lohkat golmma universitehtas: Oulu, Helssega ja Lappi universitehtas Roavvenjárggas. Oulu universitehta Giellagas-instituhtas lea riikkaviidosáš vástu sámegiela, -kultuvrra ja dutkamusa ovddideames.

Dáidda

Oktasaš davviriikkalaš duodjemearka suddje eakti sámeduoji. Mearkka juridihkalaš hálddašeaddji lea Sámiráđđi ja dan hálddašit guđege riikka sámi duodjesearvvit, Suomas Sámi Duodji ry.

Sámi dáidaga vuodđu lea árbevirolaš eallindábiin ja álbmotárbbis. Čáppa ja hervejuvvon dinggat eai dahkkon dáidaga dihtii, muhto čábbodat ja geavatlašvuhta gulle álo oktii.

DUODJI lea hápmašuvvan johtti ja luonddu seastevaččat geavaheadđji eallinvuogi mielde.

Estehtalašvuhta lea árbevirolaš duojsis bálvalan geavatlašvuoda. Sámeduodjin gohčoduvojit gieđaiguin dahkkon atnudinggat dego biktasat, bargoneavvut, bivdobiergasat ja činjat. Gálvvuid mállat, ivnnit ja činahanvuogit vuodđuduvvet boares atnudinggaide, maid ovdal measta juohkehaš galggai máhttit duddjot. Árbevirolaš duodjeávdnasat leat čoarvi, dákti, muorra, datni, náhkki ja gođadinga.

Duodji gullá ain deatalaš oassin sámi kultuvrii ja lea maiddá ealáhus. Manimus logiid jagiid áigge dat lea lahkanan dáiddaduoji. Buktagat leat áidná-láhkásaččat sihke duddjonvuogi ja hámi dáfus.

SÁMEGÁKTI lea sámiid álbmotlaš dovdomearkkain oinnoleamos. Das lea šaddan deatalaš identitehta symbola, mii čatnasa nannosit sámiid historjái. Gávtti ja eará gárvvuid herven muitalit, man guovllus olmmoš lea eret – duoji dovdiide vel dange, leago olmmoš náitalan ja man sohki son gullá.

Suomas leat anus vihtta váldomálla sámegávttis: Deanu, Anára, Eanodaga, Vuohču ja nuortalaččaid bivttas. Sámegákti lea vuosttažettiin álbmotbivttas iige dan geavaheapmi leat goasge boatkanan. Bivttas orru nuppástuvvamin árgabiktasis feastagárvun.

Norggas ja Ruotas sámebiktasiid geavahit dušše sámit. Suomas maiddá váldoálbmot lea geavahan gávttiid ja daid sulastahti biktasiid ee. turismarekvisihttan, ja dan geažil gákti ii leat šat nu čielga sápmelašvuoda dovdomearka go ovdal.

Gollegákti, Outi Pieski 2006.

SÁMI GOVADÁIDDA lea vádjolan guhkes mátkki duháhiid jagiid čađa baktegovain ja álbmotdáidagis, goas sámiid máilmmigova sáhtii vurket meavrresgári sisteolgožii.

Dálá dáiddárat heivehit iežaset vuolggasajiid ja oarjemáilmmi lágádusain gazzojuvvon oahpuid oktii. Buktagiin oidno árbevieruid ja ođđa fuomášumiid vuorrováikkuhus.

Álgoálbmogiid musihkkadáhpáhus **IJA-HIS IDJA** ordnejuvvo Anáris miessemánu manjimuš vahkus.

Jahkásaččat ođđajagimánus Anáris ordnejuvvon álgoálbmogiid filmafestivala **SKÁBMAGOVAT** lea sámi filbmamáilmmi guovddáš forum.

SÁMI MUSIHKAS dovdat buoremusat davvisápmelaš *luođi*. Dan mihtilmas sárgosiidda gullet ee. earenoamáš jietnageavaheapmi, rikkis rytmihkka, improviseren, čuojaldahttima váilun, deavddasániid geavaheapmi ja luođi lagaš oktavuoha eará kultuvrii.

Luođiid sáhtta roavvásit juohkit persovdnaluđiide ja eará luđiide. Persovdnaluđiin govvejuvvojit dihto olbmo iešvuođat earenoamážit melodijja ja ovdadeami vugiiguin. Sániit eai leat seamma deatalaččat. Luođit biddjojuvvojit maiddá báikkiide ja ealliide, muhto dán áigge sáhttit juoigat vaikko njealjejuvllaga dahje mohtorgielkká. Suoma sámiid eará musihkkasuorggit leat anáraš *livđe* ja nuortalaččaid *leu 'dd*, main goabbáge lea váras jávkat.

Sámiid geavahan instrumeanttain lei meavrresgárru, *goavddis*, noaidi deatalaš rituálaneavvu. Dan lassin dovdat velá 3-5-ráiggat njurggona, *fádnobiippa*, mii dahkkui olmboborranrási d. boskka (*Angelica archangelica*) nađas. Maiddá skilana leat geavahuvvon.

1960-logus sámegeielat musihkka čuovvilišgođii áiggi trendaid. Otná beaivve sámegeillii dahkko rock-, pop-, etno-, hevi-, tekno-, rap- ja dánsamusihkka nugo maiddá mánáidlavlagat ja sálmmat.

Sámiin dušše nuortalaččain dovdat **DÁNSUNÁRBEVIERU**.

Jos dat earáin leažžá leamaš, ovdamearkka dihtii guovžžagoddindoaluid oktavuodas, de kristtalašvuohta lea dan jávkadan. Nuortalaččat leat dánson Ruošša bokte boahtán katrilla. Odne dien árbevieru jotket Čeavetjávri ja Njellima dánsunjoavkkut.

GIRJJÁLAŠVUOHTA

Vuosttas girjjit sámegillii almmustahttojuvvojedje Ruotas jagi 1619. Dat ledje guokte oskku guoski girjjáža. Vuosttas sámiid čállin čáppagirjjálašvuodabarggut almmustuvve 1910-logus.

Albma láhkai girjjálašvuolta eallái 1970-logu álggus, goas almmustuvvagohte eanet girjjit. Girječállit, geain skuvla lei rivven eatnigie-la, identitehta ja kultuvrra, giedáhallagohte kollektiivalaš vásáhusaideaset. Seammás sii ovdánahtte iežaset eatnigiela olggosbuktindáiddu.

Kirsti Paltto vuosttas romána *Guhtoset dearvan min bohccot* lei Finlandia-bálkkašumi evttohassan Suomas jagi 1986. Áillohačča, Nils-Aslak Valkeapää diktaepos *Beaivi, áhčážan* (1988) vuittii Davviriikkaid ráđi girjjálašvuodabálkkašumi jagi 1991.

SÁMI FILMMA áigi álggii jagi 1987, goas Nils Gaup bagadalai filmma *Ofelaš*. Filbma lei Oscar-evttohassan. Sámi filmma "ođđa bárru" 2000-logu álggus lea buktán sámi máilbmái ođđa bagadallibuolvva. Dán ovdanboahhtima lea veahkehan filbmasuorggi lassánan skuvlejupmi davvin.

Media

Sámiid deataleamos dieđihangaskaoapmi lea *Sámi Radio*. Yleisradio álggahii jeavdda-laš sámegielat radiosáddagiid Suomas golggotmánus 1947. Diehtujuohkima lassin radios leamaš deatalaš kulturdoaimma. Dan bokte šaddet dovddusin ee. mánggat ođđaáiggi servodahkii ja eallimii gullevaš sánit ja dajaldagat.

Sámegielat tv-ođđasat álge jagi 2002 álggus. Sámegielat mánáidprográmmat oidnogohte Suomas čakčat 2007. Televišuvnna lassin prográmmaid sáhtta oaidnit internehta bokte ja dat buvttaduvvojit ovttasbarggus Suoma *Yle Sámi Radioin*, Norgga *NRK Sámi Radioin* ja Ruota *SVT Sámiin*.

Sápmelaš lei Suoma vuosttas sámegielat áigečála. Dat almmustuvai jagiid 1935–2002. Anárašgiela searvi (*Anarâškielâ Servi*) lea almmustahtán *Anarâš-bláđi* jagi 1987 rájes. Supmii dingojuvvojit maiddá Norgga beale davvisámegielat aviissat.

Anáris **SIIDDAS** doibmet Sámi Musea ja Davvi-Lappi Luonddugoovddáš. Siida lea deaivvadanbáiki, gos lea čájáhusguovddáš oktan kultur- ja luondočájáhusain. Siida fállá vásáhusaid ja dieđu sáme kultuvrras ja sámi luonddus.
www.siida.fi

*Guhkin davvin Dávvgaid vuolde
sabmá suolggai Sámieatnan:
Duottar leabbá duoddar duohkin,
jávri seabbá jávrrri lahka,
čohkat čilggiin, čorut čearuin
allánaddet almmi vuostá;*

SÁMI SOGA LÁVLLA lea sámiid virggálaš álbmotlávlla. Sámi soga lávlaga sániid lea čállán vuosttas sápmelaš riikkabeaialmmái (stuorradikki áirras) Isak Saba ja nuohta bidjan komponista Arne Sørlie.

SÁMI LEAVGGA lea plánen sápmelaš dáiddár Astrid Båhl. Dan fáddá boahá meavrresgáris ja lullisápmelaš Anders Fjellnera divttas *Páiven párneh* (*Beaivvi bártnit*), mas Fjellner govve sámiid beaivvi nieidan ja bárdnin. Leavgga rukses gierdu govve beaivváža ja alit mánu.

Leavga ja Sámi soga lávlla dohkkehuvvojedje Sámiid 13. konferánsas Åres jagi 1986. Álbmotlávлага melodiija dohkkehuvvui Sámiid 15. konferánsas Helssegis 1992.

Sámiin leat oktanuppelohkái leavgabeaivvi, main deataleamos lea **SÁMI ÁLBMOTBEAIVI**, guovvamánu 6. Dáinna beivviin muittuhuvvo vuosttas davvi- ja lullisámiid oktasaš čoaččimis Troanddimis, Norggas. Sámi leavgga sáhtá geavahit eahpevirggálaččat iešguđetlágan ávvudilálašvuodain.

**SÁMEDIGGI
SÄMITIGGE
SÄÄ'MTE'G'G
SAAMELAISKÄRÄJÄT**

**FINNISH TOURIST
BOARD**

Saamelaiskäräjät – Sametinget – The Sámi Parliament
FI-99870 Inari | www.samediggi.fi

Sámedikki almmustahttimat 2008. Kalevaprint 2008.
Gráfalaš plánen Studio Borga. Ovdasiiddu govat Harri Nurminen, Martti Rikkonen.